

การเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองภายใต้ผลกระทบของการพัฒนาเมืองขอนแก่น : จากหลักฐานจากการสำรวจ

Changes of the Urban Poor Under the Impact of Khon Kaen City Development: A Scenario Based on Survey Data

ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์¹, มนต์ชัย ผ่องศิริ², รสिता ดาศรี², กฤษดา ปัจจำเนย์², พัทธนี เมืองศรี²
Thanapauge Chamaratana¹, Monchai Phongsiri², Rasita Dasri²,
Kritsada Patchaney², Patchanee Muangsri²

Received: 11 December 2023

Revised: 19 February 2024

Accepted: 28 February 2024

บทคัดย่อ

งานวิจัยเชิงสำรวจนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองภายใต้ผลกระทบจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำคัญของเมืองขอนแก่น เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นคนจนเมืองในเขตเทศบาลนครขอนแก่น รวม 506 ราย ได้มาโดยการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย ตามบัญชีรายชื่อสมาชิกชุมชนที่รวบรวมโดยผู้นำชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลการวิจัย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนา ประกอบด้วย ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่าการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองขอนแก่น ประกอบด้วย การเปลี่ยนกายภาพของชุมชนจากการกลายเป็นเมือง โดยส่วนใหญ่เป็นชุมชนเก่าชั้นกลาง (ร้อยละ 40.5) การเปลี่ยนอาชีพของคนจนเมือง โดยมีการเกิดขึ้นของผู้ประกอบการรายย่อยในชุมชนถึงหนึ่งในสาม (ร้อยละ 29.1) การแสวงหาสิทธิความเป็นเจ้าของ “บ้าน” กับการลงหลักปักฐานในนครใหญ่ โดยมากกว่าครึ่งหนึ่งเป็นผู้มีสิทธิในการครอบครองที่อยู่อาศัย (ร้อยละ 55.9) รูปแบบความสัมพันธ์กับเมืองในฐานะชนชั้นที่ถูกแบ่งแยกด้วยต้นทุนทางเศรษฐกิจที่เน้นทำกิจกรรมที่ไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายมากนัก และการมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อนำมาเป็นหนทางสู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมือง โดยเกือบทั้งหมดไปใช้สิทธิเลือกตั้งครั้งล่าสุด (ร้อยละ 97.4)

คำสำคัญ: คนจนเมือง, การเปลี่ยนแปลง, ผลกระทบของการพัฒนา

¹ รองศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศาสตร์ (พัฒนาสังคม) คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 091 0562317, E-mail: thanacha@kku.ac.th, *Corresponding Author

² นักวิจัยประจำโครงการวิจัยคนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง : กรณีศึกษาคนจนเมืองอีสาน

¹ Associate Professor, Department of Social Sciences (Social Development), Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, 091 0562317, E-mail: thanacha@kku.ac.th, *Corresponding Author

² Researcher for the research project on The Changing Urban Poor in a Changing Urban Society: A Case Study of the Isan Urban Poor

Abstract

The Primary objective of this survey research was to study the changes of the urban poor in an urban area of Khon Kaen Municipality. An interview schedule was used to collect data from a sample of 506 urban poor individuals in the Municipality. The sample was obtained by simple sampling method based on a list of community members from each community in Khon Kaen Municipality. Data were analyzed using descriptive statistics, including frequency, percentage, mean, and standard deviation.

Research findings show that the changes among the urban poor people in Khon Kaen Municipality consisted of the following: physical shifts of communities due to urbanization, with most being older middle-class communities (40.5%); occupational shifts of the urban poor people, with the emergence of small entrepreneurs in the community accounting for almost one-third (29.1%); the pursuit of house ownership in the urban cities, with more than half having the right to own housing (55.9%); the separation of relations among urban people which were determined by economic costs; and political participation as a means of contributing to urban development with almost all participants exercising their voting rights in the most recent election (97.4%).

Keywords: Urban Poor, Changes, Impact of Development

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ในกระแสการพัฒนาและพลังขับเคลื่อนของโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายในสังคมไทย และมีลักษณะซ้อนทับกันของการเปลี่ยนแปลงในมิติ การเมือง เศรษฐกิจ ตลอดจนสังคมและวัฒนธรรม กลายเป็นปัญหาที่ไม่มีผู้ใดให้ความสนใจและให้ คำตอบต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยได้อย่าง แท้จริง ในขณะที่ผู้คนยังคงดำเนินชีวิตไปท่ามกลาง ความไม่รู้ในทุกด้าน เพราะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มิได้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงในบางมิติ หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างและ ระบบความสัมพันธ์แบบองค์รวมของสังคมไทยเลย ที่เดียว

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญและมีส่วน กากับชีวิตผู้คนในสังคมไทย ประการหนึ่งคือการ เปลี่ยนแปลงความหมายและปฏิบัติการต่อ “พื้นที่”

ของคนในสังคม ซึ่งต้องการการศึกษาทำความเข้าใจอย่างจริงจังและลึกซึ้ง เพราะเป็นภาววิทยา ที่มีความสลับซับซ้อน และหากจะศึกษาเรื่องของ “พื้นที่” ตามกรอบความรู้แบบเดิม ไม่ว่าจะเป็น การกลายเป็นเมือง (Urbanization) กับความเป็น ชนบท (Rurality) ก็พบว่ามีข้อจำกัดที่จะใช้ทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็น อย่างมาก อีกทั้งยังมีความเหลื่อมซ้อนทับกันทวิ มากขึ้นจนไม่สามารถแยกให้เป็นสองขั้วได้อย่าง ชัดเจนเช่นเดิมได้ ขณะเดียวกันความเป็นเมือง เองก็มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไปจากกรอบ ความคิดเดิม จนยากเกินกว่าจะวางปัญหาบนฐาน ความเข้าใจแบบเดิมได้อีกต่อไป (ธนพฤษ์ ชามะรัตน์, 2566)

พลังอำนาจของรัฐและทุนที่ได้กระทำผ่าน การพัฒนาเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนกายภาพของเมือง ทำให้

เกิดผลกระทบต่อชีวิตทุกชีวิตในพื้นที่เมืองอย่างไม่มีทางออก เพราะรัฐและทุนได้สร้างวาทกรรมที่ทรงพลังในการแปรเปลี่ยนพื้นที่ ทั้งชุดวาทกรรมที่เป็นความรู้ และชุดวาทกรรมที่สร้างความหวังแก่ผู้คน ไม่ว่าจะเป็นวาทกรรมเมืองน่าอยู่ (Healthy City) เมืองยั่งยืน (Sustainable City) หรือแม้แต่เมืองอัจฉริยะ (Smart City) (ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, 2566)

การตั้งหน้าตั้งตาในการพัฒนาเมืองของรัฐและทุนดังกล่าว มักวางอยู่บนนัยยะคติและจินตนาการถึงเมืองที่มีชนชั้นกลางเป็นแกนหลัก และละเลยคนกลุ่มอื่นๆ โดยไม่ได้พยายามที่จะตระหนักถึงผลกระทบของการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตผู้คนที่มีความแตกต่างอย่างสลับซับซ้อน การขับเคลื่อนด้วยจินตนาการถึงเมืองในฝันได้เอื้อประโยชน์กับคนเฉพาะกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มทุนที่ได้ร่วมมือกับรัฐในการเปลี่ยนแปลง “พื้นที่” เพื่อตอบสนองการสะสมทุนของตนเองอย่างเต็มที่ เช่น ในรูปของการจัดตั้งบริษัทพัฒนาเมืองที่จังหวัดใหญ่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ รวมไปถึงเมืองใหญ่ในภาคอีสานอย่างขอนแก่น (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2562)

จากการทบทวนสถานภาพองค์ความรู้ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา พบว่าองค์ความรู้จากการศึกษาในพื้นที่เมืองในภาคอีสาน แม้จะมีความพยายามที่จะศึกษาถึงกระบวนการการพัฒนาชุมชนเมืองเป็นหลัก แต่ภายใต้การพัฒนาเมืองและชุมชนเมืองนั้น ยังปรากฏร่องรอยของคนตัวเล็กตัวน้อย ที่เป็นคนชายขอบ และยิ่งกว่าชายขอบอยู่บ้าง แต่ภาพความรู้ก็ยังพราดเลือนและถูกบดบังด้วยการศึกษาในเชิงการพัฒนาเมืองทางกายภาพและโครงสร้างพื้นฐาน รวมไปถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่มุ่งเน้นเรื่องสิ่งแวดล้อมของเมือง (บุญเลิศ วิเศษปรีชา และคณะ, 2561) ทำให้การศึกษาดังกล่าวยังมีขีดจำกัดที่ทำให้ไม่สามารถทำ

ความเข้าใจในพลวัตร และการดำรงอยู่อันซับซ้อนของคนจนเมือง รวมไปถึงขาดความเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับผู้คนที่ถูกมองว่าเป็นเพียง “ตัวประกอบ” ของสังคมเมืองเท่านั้น หากได้มองให้ลึกลงไปถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมชุมชนเมือง

ท่ามกลางกระแสการพัฒนานานาซึ่งความเปลี่ยนแปลงของเมืองใหญ่ในภาคอีสานอย่างเมืองขอนแก่น ที่ได้รับแรงกระแทกจากนโยบายการพัฒนาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การศึกษาที่มุ่งตอบโจทย์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกลับมุ่งเน้นไปที่วัดดูรูปธรรมทั้งหลาย แต่กลับแซะเชิงความรู้ที่เกี่ยวกับ “ผู้คน” โดยเฉพาะคนตัวเล็กตัวน้อย ผู้ด้อยโอกาส และคนชายขอบในนาม “คนจนเมือง” ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิถีชีวิต ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนย้ายเข้าออกเมืองของผู้คนที่เต็มใจและไม่เต็มใจ การเมืองที่ขาดเสถียรภาพ การถูกกีดกันจากการพัฒนาอันนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำ และความไม่เป็นธรรมทางสังคม ซึ่งเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันจนแยกไม่ออกดังนั้น เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เป็น “ฉากทัศน์ฐาน” ที่เท่าทันกับสถานการณ์ปัจจุบันของคนจนเมืองในขอนแก่น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและความสลับซับซ้อนของ “พื้นที่เมือง” จึงต้องมีการศึกษาเชิงสำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลที่จะเป็นภาพใหญ่ของบริบทการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมือง และเป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาวิจัยเชิงลึกในอนาคตเพื่อนำไปสู่การแสวงหาทางเลือกของการพัฒนาเมืองที่เอื้อต่อคนจนเมือง และคนกลุ่มต่างๆ มากกว่าการพัฒนาเมืองกระแสหลักที่เอื้อต่อภาคธุรกิจและชนชั้นกลาง หรือกล่าวให้ชัดเจนอีกประการหนึ่งคือเป็นการศึกษาเมืองจากมุมมองของคนที่อยู่เบื้องล่าง (From Below) ในฐานะของสมาชิกเมืองผู้ควรมี “สิทธิ” ในการกำหนดชะตาชีวิตเมืองเช่นเดียวกับสมาชิกเมืองอื่นๆ

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองภายใต้ผลกระทบจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำคัญของเมืองขอนแก่น

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยจากฐานข้อมูลทางวิชาการต่างๆ ในประเด็นการศึกษาที่สอดคล้องกับเรื่อง “คนในชุมชนแออัด” “คนชายขอบ” และ “คนถูกกีดกัน” อันเป็นผลจากการพัฒนาเมืองบริเวณพื้นที่ภาคอีสานนับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2540 - 2561 สามารถจำแนกประเด็นสำคัญออกเป็น 6 ประเด็น ได้แก่ องค์ความรู้ด้านชุมชนแออัด องค์ความรู้ด้านการออกแบบเมืองและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน องค์ความรู้ด้านการเคลื่อนไหวทางสังคมของคนจนเมือง องค์ความรู้ด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ องค์ความรู้ด้านที่อยู่อาศัยและการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง และองค์ความรู้ด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมือง (บุญเลิศ วิเศษปรีชา และคณะ, 2561)

อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้ที่ใช้เป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานในการวิจัยเชิงสำรวจครั้งนี้ที่เน้นศึกษา “การเปลี่ยนแปลง” ที่เกิดขึ้นกับคนจนเมืองท่ามกลาง “การเปลี่ยนไป” ของพื้นที่เมืองที่เกิดจากการพัฒนา จึงใช้องค์ความรู้ในด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ ด้านที่อยู่อาศัยและการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง และด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมือง เท่านั้นมาพัฒนากรอบแนวคิดการวิจัย

1. องค์ความรู้ด้านชีวิตของคนจนเมือง ในฐานะคนชายขอบ เกิดจากงานศึกษาวิจัยที่เน้นการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มบุคคลที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเมืองโดยภาครัฐ รวมไปถึงกลุ่มผู้ด้อยโอกาส

ในเมือง และคนชายขอบ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ ทำให้การดำเนินชีวิตของพวกเขามีความยากลำบาก มีอุปสรรคในการใช้ชีวิตในพื้นที่เมืองหลากหลายประการ และนำไปสู่การเป็นกลุ่มคนชายขอบที่มีความเปราะบางสูง (วิจิต ระวังวงศ์ และคณะ, 2542; อภิญา เวชชัย และกิติพัฒน์ นนทปัทมะดุล, 2546; สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ, 2547; ญาณิกา อักษรนำ, 2560; คณิน เชื้อดวงฟูย และคณะ, 2561)

2. องค์ความรู้ด้านที่อยู่อาศัย และการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง เน้นผลการศึกษาไปที่การจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองที่เกี่ยวข้องกับคนจนเมือง โดยเฉพาะแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับคนจนเมืองซึ่งมิได้เป็นเรื่องสวัสดิการระหว่างผู้ให้ คือ รัฐ กับ คนจนเมือง ภายใต้ความสัมพันธ์แบบ “การให้” และ “การรับ” เท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับภาคีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่อยู่อาศัยหลายภาคส่วน โดยเฉพาะการเข้ามามีส่วนร่วมสำคัญขององค์กรภาคประชาสังคม (อภิศักดิ์ วีระวิสิทธิ์, 2550; กิตติ หนองพล และนพดล ตั้งสกุล, 2555) รวมไปถึงประเด็นการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองที่มีผลกระทบต่อคนจนเมือง โดยเฉพาะความเปราะบางด้านที่อยู่อาศัย (สุรพงษ์ เล็กสมบูรณ์, 2557; ผกามาศ ถิ่นพังกา, 2558; ญาณกร ไท้ประยูร และคณะ, 2559)

3. องค์ความรู้ด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมือง แม้จะมีอยู่บ้างแต่ก็ยิ่งถือว่าน้อยอยู่เมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่น หรือมักแฝงอยู่ในการศึกษาสายสุขภาพชุมชน และการพัฒนาชุมชน โดยส่วนใหญ่พบว่าสุขภาวะของคนจนเมืองอยู่ในระดับต่ำกว่ามาตรฐานอันเป็นผลจากการมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ดี ทั้งยังมีความเปราะบางในการดำรงชีพ รวมไปถึงยังขาดการจัดการที่ดีของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสำหรับคนกลุ่มนี้ (ภูมิสิทธิ์

สุวรรณศักดิ์ และอุดม โคสิน, 2546; อคิน รพีพัฒน์, 2550; สมโภช รติโอพาร, 2552)

จากองค์ความรู้สามด้านข้างต้น คือ ด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ ด้านที่อยู่อาศัยและการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง และด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมืองต่างมีลักษณะที่ซ้อนทับ (Overlapping) ของทั้งสามด้าน ผู้วิจัยจึงนำมาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองอันเป็นผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่เมืองใน 5 มิติ ประกอบด้วย

(1) การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ซึ่งมาจากองค์ความรู้ด้านที่อยู่อาศัยและการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง และด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมือง

(2) การเปลี่ยนแปลงอาชีพ ซึ่งมาจากองค์ความรู้ด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ และด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมือง

(3) การเปลี่ยนแปลงด้านสิทธิและความเป็นเจ้าของ ซึ่งมาจากองค์ความรู้ด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ

(4) การเปลี่ยนแปลงด้านความสัมพันธ์กับเมือง ซึ่งมาจากองค์ความรู้ด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ

(5) การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งมาจากองค์ความรู้ด้านชีวิตของคนจนเมืองในฐานะคนชายขอบ และด้านสุขภาวะและวิถีดำรงชีพของคนจนเมือง

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษากับกลุ่มคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองขอนแก่นทุกกลุ่มรวมไปถึงศึกษากับกลุ่มผู้อยู่อาศัยในบ้านเช่า

ราคาถูกที่กระจายตัวในเขตเมืองชั้นในของเทศบาลนครขอนแก่น โดยมีพื้นที่วิจัยหลักอยู่ในชุมชนแออัดริมรางรถไฟ 5 ชุมชน ซึ่งอยู่ภายในอาณาบริเวณถนนวงแหวนรอบเมืองขอนแก่น ได้แก่ ชุมชนโนนหนองวัดริมราง ชุมชนพรสวรรค์ ชุมชนหลักเมือง ชุมชนหนองแวงใหม่ ที่โยกย้ายจากชุมชนหนองแวงตราซูดเดิม และชุมชนเทพารักษ์ 5 ดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนพฤษภาคม - กรกฎาคม 2562 เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) ทำการสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นคนจนเมืองในเขตเมืองขอนแก่น คำนวณขนาดตัวอย่าง (Sample Size) โดยใช้สูตรการคำนวณหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างกรณีไม่ทราบจำนวนประชากรที่แน่นอนและต้องการประมาณค่าเฉลี่ยของประชากร (Cochran, 1977) โดยกำหนดส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวอย่าง (σ) ที่ 0.435 ระดับความนัยสำคัญ (Z) ที่ 0.01 และค่าความคลาดเคลื่อน (e) ที่ร้อยละ 95 ได้ขนาดตัวอย่าง 506 คน ทำการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple Random Sampling) ตามบัญชีรายชื่อสมาชิกชุมชนที่รวบรวมโดยผู้นำชุมชน 5 ชุมชนดังกล่าว เนื่องจากเป็นข้อมูลที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงในบริบทชุมชนเมืองของเทศบาลนครขอนแก่นมากที่สุด ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลการวิจัย โดยเครื่องมือดังกล่าวแบ่งออกเป็น 10 ตอน ประกอบด้วย ประเภทชุมชน ข้อมูลพื้นฐานของครัวเรือน ลักษณะทางเศรษฐกิจ ลักษณะการอยู่อาศัย การดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับเมือง การเข้าถึงเทคโนโลยีด้านข้อมูลข่าวสาร เครือข่ายทางสังคม มิติทางสังคมและวัฒนธรรม ทศนะต่อการเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคม และการมีส่วนร่วมและทัศนคติทางการเมือง ผ่านการทดสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ราย มีค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับจุดประสงค์ (Index of item - Objective Congruence : IOC) 0.83 ซึ่งมีค่าเข้าใกล้ 1 จึงถือว่ามีความตรงเชิงเนื้อหาที่ยอมรับได้ (ธนพฤษ์

ชามะรัตน์, 2560) ก่อนทำการทดลองใช้กับประชากรที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นคนจนเมืองในชุมชนมิตรภาพ เทศบาลนครขอนแก่น จำนวน 10 ราย วิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสัมภาษณ์ได้ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาช (Cronbach's Alpha Coefficient) 0.85 ซึ่งสูงกว่า 0.83 จึงถือว่าเป็นเครื่องมือที่มีคุณภาพ (ธนพฤษ์ ชามะรัตน์, 2560) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนา ประกอบด้วย ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่แสดงถึงบริบทการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองตามกรอบแนวคิดการวิจัยที่กล่าวถึงในข้างต้น

ผลการวิจัยและการอภิปรายผล

ผลการวิจัยนำเสนอเป็น 2 ส่วน โดยส่วนแรกนำเสนอบริบททั่วไปของการศึกษา คือ ประเภทของชุมชนเมืองและคุณลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง อีกส่วนเป็นการนำเสนอการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองอันเกิดจากการพัฒนาเมือง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. บริบททั่วไปของการศึกษา

1.1 ประเภทชุมชนเมือง การจำแนกประเภทของชุมชนเมืองขอนแก่น พบว่า เป็นชุมชนเก่าชั้นกลางมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 40.5 รองลงมาคือชุมชนแออัดชั้นใน ชุมชนเก่าชั้นในและบ้านเช่า/ห้องเช่าชั้นใน คิดเป็นร้อยละ 12.1 และ 11.7 ตามลำดับ

1.2 ลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง เมื่อพิจารณาถึงข้อมูลพื้นฐานของคนจนเมืองพบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 71.3 ที่เหลือเป็นเพศชาย คิดเป็นร้อยละ 28.7 สำหรับด้านอายุของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า อายุเฉลี่ยอยู่ที่ 56.75 ปี และเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 99.2 โดยมีเพียงร้อยละ 0.8 เท่านั้นที่นับถือศาสนาคริสต์ แสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธ

ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิต และถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการระดมทุนและความร่วมมือของคนจนเมืองด้วย

เมื่อพิจารณาด้านการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่หรือเกือบครึ่งหนึ่งเรียนจบในระดับประถมศึกษาหรือเทียบเท่า คิดเป็นร้อยละ 49.4 รองลงมาเรียนจบระดับมัธยมต้นหรือเทียบเท่า ระดับมัธยมปลายหรือเทียบเท่า และจบสายอาชีพ (ปวช./ปวส.) คิดเป็นร้อยละ 13.2, 12.5 และ 8.7 ตามลำดับ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ายังมีกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ได้เรียนหนังสืออยู่ร้อยละ 3.8 ส่วนที่ได้เรียนแล้วเรียนไม่จบในระดับประถมศึกษาหรือเทียบเท่ามากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 2.4 รองลงมาคือเรียนไม่จบระดับมัธยมต้นหรือเทียบเท่า, ระดับมัธยมปลายหรือเทียบเท่า และจบสายอาชีพ (ปวช./ปวส.) คิดเป็นร้อยละ 0.8, 0.6 และ 0.4 ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่าผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เรียนจบระดับการศึกษาภาคบังคับเท่านั้น (ถ้ารวมทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นหรือเทียบเท่าคิดเป็นร้อยละ 62.6) กล่าวได้ว่าคนจนเมืองขอนแก่นให้ความสำคัญกับการลงทุนด้านการศึกษาเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิต หรือเพื่อเป็น “ทุน” ในการสร้างทางเลือกของการดำรงชีพค่อนข้างน้อย

ด้านจำนวนสมาชิกของครัวเรือน พบว่าอยู่ด้วยกันทั้งหมดสี่คน มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 26.7 รองลงมาคือ อยู่ทั้งหมดสามคน, อยู่ทั้งหมดสองคน และอยู่ทั้งหมดห้าคน คิดเป็นร้อยละ 24.5, 14.4 และ 13.6 ตามลำดับ สำหรับครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุในครอบครัว พบว่า คนจนเมืองส่วนใหญ่ไม่มีผู้สูงอายุมากกว่า 60 ปีในครอบครัว มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 44.5 รองลงมาคือมีผู้สูงอายุคนเดียว มีสองคน และมากกว่าสองคน คิดเป็นร้อยละ 30.6, 23.3 และ 1.6 ตามลำดับ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ครัวเรือนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 55.5) มีสมาชิกผู้สูงอายุมากกว่า 60 ปีอาศัยอยู่ด้วยกัน ซึ่งใน

มุมมองเดิมนั้น ผู้สูงอายุมักถูกมองว่าเป็น “วัยฟุ้งฟิง” หรือเป็น “ภาระ” ของครัวเรือนที่ต้องเลี้ยงดู แต่การศึกษาเกี่ยวกับสังคมผู้สูงอายุในปัจจุบัน ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมกับการสร้างยุทธศาสตร์การดำรงชีพของครัวเรือนอย่างมาก เช่น เป็นผู้ดูแลเด็กเล็กระหว่างที่พ่อแม่ที่ต้องออกไปทำงานหารายได้เลี้ยงครัวเรือน เป็นต้น

เมื่อพิจารณาด้านรายได้รวมของครัวเรือน คนจนเมือง พบว่า ครัวเรือนของกลุ่มตัวอย่างมีรายได้รวมเฉลี่ยอยู่ที่ 32,579.81 บาท/เดือน และส่วนใหญ่มีรายได้รวมของครอบครัวมากกว่า 30,000 บาท/เดือน คิดเป็นร้อยละ 39.9 รองลงมา มีรายได้ระหว่าง 10,000 - 20,000 บาท/เดือน และระหว่าง 20,001 - 30,000 บาท/เดือน คิดเป็นร้อยละ 21.9 และ 21.3 ตามลำดับ เมื่อพิจารณารายได้เฉลี่ยต่อหัว พบว่า คนจนเมืองมีรายได้เฉลี่ยอยู่ที่ 9,071.45 บาท/เดือน และส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวระหว่าง 3,000 - 6,000 บาท/เดือน คิดเป็นร้อยละ 28.9 รองลงมา มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวระหว่าง 6,001 - 9,000 บาท/เดือน และมากกว่า 12,000 บาท/เดือน คิดเป็นร้อยละ 22.1 และ 18.6 ตามลำดับ จะเห็นว่ารายได้ของครอบครัวคนจนเมืองทั้งในภาพรวมและเฉลี่ยรายหัวถือว่าอยู่ในระดับที่ “พออยู่ได้” ในสภาวะของเมืองขอนแก่น ที่อัตราค่าครองชีพสูงเป็นอันดับต้นๆ ของภาคอีสาน

ด้านรายจ่ายของครัวเรือนต่อเดือนเมื่อพิจารณาประเภทของรายจ่ายที่ครัวเรือนคนจนเมืองต้องจ่ายไป พบว่า ครัวเรือนเกือบทั้งหมดต้องจ่ายค่าน้ำ ค่าไฟ ซึ่งเป็นสาธารณูปโภคพื้นฐาน คิดเป็นร้อยละ 98.6 รองลงมาคือจ่ายค่าที่อยู่อาศัย และผ่อนรถ คิดเป็นร้อยละ 32.6 และ 31.6 ตามลำดับ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงยอดเงินที่ต้องจ่ายในแต่ละเดือนกลับพบว่าครัวเรือนคนจนเมืองมีรายจ่ายค่าผ่อนรถมากที่สุด เฉลี่ยอยู่ที่ 1,935.64

บาท/เดือน รองลงมาคือรายจ่ายค่าค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าที่อยู่อาศัย เช่น เช่าบ้าน ผ่อนบ้าน และผ่อนอื่นๆ เฉลี่ยที่ 1,336.85, 824.23 และ 429.79 บาท/เดือน ตามลำดับ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าครัวเรือนคนจนเมืองจำนวนมากไม่มีค่าใช้จ่ายที่เป็น การผ่อนบัตรเครดิต ผ่อนหนี้สินนอกระบบ และผ่อนอื่นๆ โดยมีจำนวนสูงถึงร้อยละ 97.0, 94.7 และ 86.0 ตามลำดับ ตัวเลขดังกล่าวหากมองโดยผิวเผินอาจคิดว่าพวกเขาเป็นผู้ไม่มีหนี้สิน แต่ในความเป็นจริงตัวเลขดังกล่าวกลับสะท้อนว่าคนจนเมืองขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเงินทุน หรือแหล่งทุนในการผ่อนสิ่งที่ต้องใช้สินทรัพย์ หรือความน่าเชื่อถือ (Credit) เป็นสิ่งการันตี

นอกจากนี้ เมื่อทำการเปรียบเทียบมุมมองรายได้กับรายจ่ายทั้งครอบครัว พบว่า รายได้พอๆ กับรายจ่ายมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 44.9 รองลงมาคือ รายได้น้อยกว่ารายจ่ายในบางเดือนและต้องหยิบยืมเงินบ้าง และรายได้ไม่สม่ำเสมอบางเดือนเหลือมาก แต่บางเดือนไม่พอใช้ คิดเป็นร้อยละ 33.4 และ 8.5 ตามลำดับ ตัวเลขดังกล่าวสะท้อนว่ารายได้ของครัวเรือนคนจนเมืองอีสานยังอยู่ในระดับที่ไม่น่าไว้วางใจ เพราะมีครัวเรือนคนจนเมืองอีสานกว่าร้อยละสี่สิบที่มีรายได้น้อยกว่ารายจ่ายจนต้องหยิบยืม รวมถึงรายได้ที่ไม่สม่ำเสมอ ดังนั้น โอกาสที่ครัวเรือนคนจนเมืองจะมีเงินเก็บสะสมไว้ใช้เป็นทุนรอนในอนาคตแทบจะไม่มีเลย

2. การเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองขอนแก่น

การเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองอันเป็นผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่เมืองจากการสำรวจประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ การเปลี่ยนแปลงอาชีพ การเปลี่ยนแปลงด้านสิทธิและความเป็นเจ้าของ การเปลี่ยนแปลงด้านความสัมพันธ์กับเมือง และการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง มีรายละเอียดดังนี้

2.1 การเปลี่ยนกายภาพของชุมชนจากการกลายเป็นเมือง กายภาพของชุมชนแออัดในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นส่วนใหญ่เป็นชุมชนเก่าชั้นกลางมากที่สุด (ร้อยละ 40.5) รองลงมาคือชุมชนแออัดชั้นใน (ร้อยละ 12.1) และบ้านเช่า/ห้องเช่าชั้นใน (ร้อยละ 11.7) ตามลำดับ (ตารางที่ 1) ทั้งนี้ เป็นเพราะว่าพื้นที่ดั้งเดิมของเมืองขอนแก่นในอดีตเป็นชุมชนชนบทโบราณที่มีอายุมากกว่า 100 ปี ตั้งอยู่รายรอบศูนย์กลางของเมือง เมื่อเมืองได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนชั้นกลางถึงชั้นนอกของเมืองที่เดิมก็มีความเป็นชนบทกลายมาเป็นเมือง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพ

ของชุมชน อย่างไรก็ตามในชุมชนดังกล่าวกลับยังคงมีวิถีชีวิตแบบชุมชนเก่าที่ผสมผสานกับการเปลี่ยนแปลงแลความทันสมัยที่เกิดขึ้น รวมไปถึงการเข้ามาของคนต่างถิ่นที่ให้ความต้องการด้านที่อยู่อาศัยในรูปแบบบ้านเช่าและห้องเช่าขยายตัวครอบคลุมทั้งเมืองตั้งแต่ชั้นในจนถึงชั้นนอก สอดคล้องกับผลการศึกษาของ กฤษฎา บัวจำนัย และธนพฤษ์ ชามะรัตน์ (2560) และธิดิญา เหล่าอัน (2563) ที่พบว่าการกลายเป็นเมืองที่เกิดขึ้นในเมืองขอนแก่นได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเขตเมืองเดิมและพื้นที่ชานเมืองในเชิงกายภาพ เศรษฐกิจครัวเรือน และสังคมวัฒนธรรมของชุมชน

ตารางที่ 1 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามประเภทชุมชน (n = 506)

ประเภทชุมชน	จำนวน	ร้อยละ
ชุมชนแออัดชั้นใน	61	12.1
ชุมชนแออัดชั้นนอก	24	4.7
ชุมชนเก่าชั้นใน	59	11.7
ชุมชนเก่าชั้นกลาง	205	40.5
ชุมชนเก่าชั้นนอก	56	11.1
บ้านเช่า/ห้องเช่าชั้นใน	59	11.7
บ้านเช่า/ห้องเช่าชั้นกลาง	25	4.9
บ้านเช่า/ห้องเช่าชั้นนอก	17	3.4
รวม	506	100.0

2.2 การเปลี่ยนอาชีพของคนจนเมือง แม้เดิมนั้นคนจนเมืองจะมีอาชีพที่มีความหลากหลายและมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับความสามารถและทักษะการประกอบอาชีพเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครัวเรือน แต่มีความน่าสนใจประการหนึ่งคือ การเกิดขึ้นของ“ผู้ประกอบการ” (entrepreneurs) ที่เป็นเจ้าของกิจการขนาดเล็ก โดยมีถึงร้อยละ 29.1 โดยส่วนใหญ่ผันตัวจากแรงงานหาเช้ากินค่ำ

ในชุมชน และบางส่วนเป็นคนย้ายถิ่นเข้ามาจากชนบท แต่ก็สามารถยกระดับตัวเองสู่การประกอบการค้าเล็กๆ น้อยๆ ในชุมชน โดยกลุ่มผู้ประกอบการนี้มีสูงถึงเกือบหนึ่งในสามของกลุ่มตัวอย่าง (ตารางที่ 2) โดยลักษณะของการประกอบกิจการขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งของสถานประกอบการ ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ชั้นในของเมือง จึงสอดคล้องกับพื้นที่ชุมชนที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองข้างต้นที่

มักกระจุกตัวในพื้นที่ชั้นใน ดังนั้นการเรียกร้อง “สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง” ของคนจนเมือง ขอนแก่นจึงมักเกี่ยวข้องกับเรื่อง “การเข้าถึงที่ดิน” หรือ “สิทธิในการอยู่อาศัย” ในแหล่งทำเลที่เหมาะสมกับ “การประกอบอาชีพ” ของพวกเขา อีกทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่ก็พัฒนามาจากพื้นที่ที่มีการตั้งชุมชนอยู่อาศัยมานานหลายชั่วอายุคนดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Phongsiri (2019) และบัวพันธ์

พรหมพักพิง (2560) ที่พบว่าแม่คนเมืองในพื้นที่เมืองและชานเมืองในพื้นที่ภาคอีสานจะมีความเปราะบางของครัวเรือนภายใต้บริบทการขยายตัวของเมืองสูงมาก แต่ด้วยความผูกพันเชิงพื้นที่และ “ภาวะจำยอม” ทางเศรษฐกิจจึงทำให้พวกเขาต้องดิ้นรนที่จะเข้าถึงการใช้ประโยชน์ของพื้นที่เมืองในการประกอบอาชีพ และมีความพยายามที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัวผ่านการทำธุรกิจเล็กๆ น้อยๆ ในชุมชนเมือง

ตารางที่ 2 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามอาชีพหลัก (n = 506)

อาชีพหลัก	จำนวน	ร้อยละ
ไม่มีอาชีพหลัก	35	6.9
เจ้าของกิจการขนาดเล็ก	147	29.1
รับจ้างรายเดือนนอกระบบ	30	5.9
รับจ้างรายวันนอกระบบ	82	16.2
อาชีพอิสระ	25	4.9
พนักงานบริการงานประจำ	18	3.6
พนักงานประจำ	20	4.0
หน่วยงานรัฐ	10	2.0
ว่างงาน	72	14.2
อาสาศัมคร	20	4.0
อื่นๆ	47	9.3
รวม	506	100.0

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถึงทักษะของคนจนเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงของชีวิต ในด้านการประกอบอาชีพของพวกเขาเปรียบเทียบกับรุ่นพ่อแม่ พบว่าคนจนเมืองมากกว่าครึ่งหนึ่งเชื่อว่าพวกเขามีการประกอบอาชีพที่ดีกว่าอาชีพของพ่อหรือแม่ นั่นคือการได้อยู่ในเมืองและได้ประกอบอาชีพในเมืองมีส่วนทำให้พวกเขามีโอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมระหว่างรุ่นวัยสูงขึ้น ซึ่งนับเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของคนอีสาน

ที่ต้องการ “ถีบตัวเอง” ให้สูงขึ้นผ่านกระบวนการเลื่อนชั้นทางสังคมในลักษณะของการเลื่อนชั้นทางสังคมในแบบอาชีพ (Occupational Social Mobility) สอดคล้องกับผลการศึกษาของ Chamaratana, et.al (2017) ที่พบว่าแรงงานอีสานเคลื่อนถิ่นจากการไปทำงานในต่างประเทศมีแรงปรารถนาในการเลื่อนชั้นทางสังคมให้สูงขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะการเปลี่ยนอาชีพให้ดีกว่าอาชีพเดิม

2.3 การแสวงหาสิทธิความเป็นเจ้าของ “บ้าน” กับการลงหลักปักฐานในนครใหญ่ ตามปกติ คนจนเมืองในอดีตมักเป็นคนย้ายถิ่นจากชนบทเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองเพียงเพื่อทำมาหากิน ก่อนจะย้ายกลับถิ่นฐานเดิมในชนบท แต่ในปัจจุบันซึ่งเป็นประเด็นสืบเนื่องจากหัวข้อที่ผ่านมา เมื่อเงื่อนไขของชีวิตคนจนเมืองผูกโยงกับพื้นที่ในเมืองทั้งเพื่อการเป็นชายคาพักกายและใกล้แหล่งทำมาหากิน จึงเป็นที่มาของการแสวงหาสิทธิความเป็นเจ้าของ “บ้าน” กับการลงหลักปักฐานในนครใหญ่ อย่างเมืองขอนแก่น สะท้อนจากตัวเลขคนจนเมืองที่มีสิทธิในการครอบครองที่อยู่อาศัย โดยพบว่ามากกว่าครึ่ง (ร้อยละ 55.9) เป็นเจ้าของบ้านและที่ดินโดยผ่อนชำระหมดแล้ว นอกจากนี้ยังมีอีกร้อยละ 9.7 ที่เป็นเจ้าของตัวบ้านโดยที่ดินเช่าถูกกฎหมาย ขณะที่สภาพที่อยู่อาศัยเกือบร้อยละ 80 เป็นบ้านพักอาศัยที่ค่อนข้างมั่นคงถาวร คือเป็นบ้านปูนที่มีการตกแต่ง และบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้ สะท้อนว่าคนจนเมืองขอนแก่นให้ความสำคัญกับการ “ลงหลักปักฐาน” ในการจัดการเรื่องที่อยู่อาศัย เป็น

อย่างมากโดยมุ่งสร้างความชอบธรรมและสิทธิที่จะอยู่อาศัยอย่างถูกต้องด้วยการขอทำสัญญาเช่าอย่างถูกต้อง เช่น กรณีชุมชนหนองแวงตราขุใหม่ที่ได้โยกย้ายจากริมทางรถไฟเดิมไปอยู่ในพื้นที่จัดสรรใหม่ซึ่งมีการทำสัญญาเช่า และมีการก่อสร้างบ้านเรือนเป็นบ้านปูนที่มีโครงสร้างถาวร สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อการมีที่อยู่อาศัยเป็นเรื่องใหญ่ของคนจนเมือง นอกจากนี้เมื่อพิจารณาถึงตัวเลขของด้านทักษะในการวางแผนเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย พบว่าคนจนเมืองมากกว่าร้อยละ 80 ที่อยากอยู่ในพื้นที่เดิม สะท้อนว่าคนจนเมืองอีสานมีความผูกพันกับบ้านและเมืองอย่างเหนียวแน่น (ตารางที่ 3) ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Phuttharak and Dhiravisit (2014) รวมไปถึง Phongsiri (2019) ที่ต่างพบว่าคนเมืองในพื้นที่เมืองและชานเมืองในพื้นที่ภาคอีสานมีความผูกพันในเชิงพื้นที่และวัฒนธรรมประเพณีที่ผูกโยงกับการดำรงชีวิตของคนเมือง โดยเป็นการผสมผสานทั้งในเชิงการพำนักอาศัยและการประกอบสัมมาอาชีพในพื้นที่เมือง

ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามลักษณะสิทธิและการครอบครองที่อยู่อาศัย
สภาพที่อยู่อาศัย (n = 506)

ที่อยู่อาศัย	จำนวน	ร้อยละ
สิทธิการครอบครอง		
เป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน	283	55.9
อยู่ระหว่างการผ่อนชำระ	17	3.4
เป็นเจ้าของบ้านบนที่ดินเช่า	49	9.7
เป็นเจ้าของบ้านบนที่ดินบุกรุก	11	2.2
เช่าที่อยู่ในชุมชนแออัด	33	6.5
เช่าอยู่นอกชุมชนแออัด	65	12.9
อยู่อาศัยโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย	50	9.5
รวม	506	100.0

ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามลักษณะสิทธิและการครอบครองที่อยู่อาศัย
สภาพที่อยู่อาศัย (n = 506) (ต่อ)

ที่อยู่อาศัย	จำนวน	ร้อยละ
สภาพที่อยู่อาศัย		
ก่อสร้างด้วยปูนมีการตกแต่ง	220	43.5
ก่อสร้างด้วยปูนไม่ตกแต่ง	99	19.6
ครึ่งปูนครึ่งไม้	173	34.2
ก่อสร้างด้วยไม้	13	2.6
มีสภาพคล้ายเพิง	0.0	0.0
อื่นๆ	1	0.2
รวม	506	100.0
สถานที่พักเมื่อวัยเกษียณ		
กลับไปภูมิลำเนาเดิม	59	11.7
อยู่ในที่อยู่ปัจจุบันตามลำพัง	117	23.1
อาศัยอยู่กับลูกหลาน	320	63.2
อาศัยในสถานดูแลผู้สูงอายุ	4	0.8
อื่นๆ	6	1.2
รวม	506	100.0

2.4 รูปแบบความสัมพันธ์กับเมือง : ชนชั้นที่ถูกแบ่งแยกด้วยต้นทุนทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์กับเมืองผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่มีมากขึ้นกว่าในอดีต เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีผลกระทบต่อการศึกษ เพราะในอดีตหลายกิจกรรมในปัจจุบันเป็นเรื่องที่ไม่เคยเกิดขึ้น หรือเป็นกิจกรรมที่ “ไม่เคยเห็น” สำหรับคนจนเมืองในอดีต แต่เมื่อเวลาผ่านไปความสัมพันธ์ของคนจนเมืองกับเมืองผ่านกิจกรรมของเมืองในยุคปัจจุบัน พบว่าการเดินทางไปร่วมกิจกรรมของเมืองในสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันที่ไม่ต้องใช้ต้นทุนสูงได้แก่ การออกกำลังกายกลางแจ้ง ชื้อสินค้าบนห้าง ผักผ่อนหย่อนใจ เช่น ลานกีฬาชุมชน งานแสดงกลางแจ้ง หอมล้า ตลาดนัด ห้างสรรพสินค้า สวนสาธารณะ ถนนคนเดิน เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะมีส่วนในกิจกรรมของเมืองที่

ผูกโยงเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันของตน ในขณะที่เดียวกันในอีกชุดกิจกรรมที่มีต้นทุนสูง และเป็นสถานที่ที่คนจนเมืองขอนแก่นมีโอกาสไปน้อย มักเกี่ยวข้องกับเรื่องสุนทรีย์ภาพ การค้นหาความรู้ การแข่งขันกีฬา ออกกำลังกายในร่ม เช่น ฟิตเนส ฟิฟท์ธันท์ ศูนย์ศิลปะ ห้องสมุด หรือเยี่ยมชมย่านเมืองเก่า ก็สะท้อนภาพชนชั้นที่เกิดขึ้นในเมือง โดยคนจนเมืองเลือกที่จะหลีกเลี่ยงสถานที่เหล่านี้ เพราะมักตามมาด้วยการต้องใช้จ่ายเงินทองเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม (ตารางที่ 4) สอดคล้องกับข้อค้นพบของกฤษฎา ปัจจำเญ (2560) ที่ชี้ว่าครัวเรือนแรงงานชนเมืองขอนแก่นมีความพยายามที่จะเลือกทำกิจกรรมที่สัมพันธ์กับเมืองภายใต้เงื่อนไขเชิงเศรษฐกิจ โดยเลือกที่จะทำกิจกรรมที่ใช้ค่าใช้จ่ายไม่สูงมากในการบริโภค และพยายามใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะในการพักผ่อนหย่อน

ใจที่ไม่ได้เสียค่าใช้จ่าย หรือการเลือกจ่ายใช้สอย หรือห้างสรรพสินค้าท้องถิ่น
 ในพื้นที่ที่เหมาะสมกับฐานะตนเอง เช่น ตลาดนัด

ตารางที่ 4 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการทำกิจกรรมในสถานที่ต่างๆ (n = 506)

สถานที่	ไม่เคยไป	เคยไป
ที่ออกกำลังกายสาธารณะ	95.5	4.5
ลานกีฬาชุมชน	36.9	63.1
ชมการแสดงกลางแจ้ง	19.7	80.3
ดูคอนเสิร์ต/หมอลำที่เสียค่าชม	48.7	51.3
ตลาดนัด	11.3	88.7
ห้างสรรพสินค้าธรรมดา	8.9	91.1
ห้างสรรพสินค้าหรู	25.1	74.9
สวนสาธารณะ	25.2	74.8
ถนนคนเดิน	33.6	66.4
ฟิตเนสที่มีค่าใช้จ่าย	93.3	6.7
พิพิธภัณฑ์/ศูนย์ศิลปะ	85.2	14.8
ห้องสมุดสาธารณะ	85.0	15.0
เดินชมย่านเมืองเก่า	84.2	15.8
ดูการแข่งขันที่สนามกีฬา	65.0	35.0

2.5 การมีส่วนร่วมทางการเมือง : หนทาง
 สู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมือง เมื่อพิจารณา
 ถึงการมีส่วนร่วมทางการเมือง ในอดีตยังไม่พบว่า
 มีการศึกษาในประเด็นนี้กับกลุ่มคนเฉพาะเช่นคนจน
 เมือง ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสถานะตามทะเบียนบ้าน
 ของพวกเขาไม่ได้ยึดโยงกับพื้นที่เมืองอย่างเคร่งครัด
 ทำให้หลายครั้งในการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วม
 พื้นฐานอย่างการเลือกตั้ง พวกเขาจึงขาดสิทธิเลือก

ตั้งในพื้นที่เมือง แต่เมื่อถึงยุคปัจจุบันที่พวกเขา
 ได้ลงหลักปักฐานในเมืองอย่างจริงจัง ประเด็นนี้
 จึงกลายมาเป็นจุดแข็งของคนจนเมืองอีสานเพราะ
 ตัวเลขทั้งการไปเลือกตั้งในระดับชาติและท้องถิ่น
 ที่สูงถึงร้อยละ 97.6 และร้อยละ 72.5 ตามลำดับ
 (ตารางที่ 5) สะท้อนให้เห็นว่าคนจนเมืองมีความ
 ตื่นตัวและมีส่วนร่วมทางการเมืองสูงพอสมควร

ตารางที่ 5 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการไปเลือกตั้งครั้งที่ผ่านมา (n = 506)

การเลือกตั้งครั้งที่ผ่านมา	ไป	ไม่ไป
การเลือกตั้งระดับประเทศ (สส.)	97.4	2.6
การเลือกตั้งระดับท้องถิ่น (สจ.)	72.3	27.7

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาผลสำรวจถึงทัศนคติของคนจนเมืองที่มีต่อบุคคล/สถาบันหรือกลุ่มองค์กรที่พวกเขาเห็นว่าจะสามารถพึ่งพิงหรือสามารถแก้ไขปัญหาให้ได้ โดยแยกพิจารณารายหน่วยงาน พบว่าพวกเขามากกว่าสามในสี่หวังพึ่งองค์กรปกครองท้องถิ่นในระดับมากถึงมากที่สุด (ร้อยละ 76.5) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าพวกเขามีส่วนในการเลือกตั้งตัวแทนเข้าไปบริหารเมือง นั่นตอกย้ำให้เห็นถึงความเข้มแข็งของประชาธิปไตยภายใต้

จิตใจที่คนจนเมืองอีสานที่ใช้กลไกทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเพื่อให้มีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านตัวแทนของตนที่เลือกตั้งมานั่นเอง (ตารางที่ 6) สอดคล้องกับผลการศึกษากิตติกาญจน์ หาญกุล และคณะ (2556) ที่เสนอว่าในการบรรลุถึงความต้องการของ “คนตัวเล็กตัวน้อย” จำเป็นที่ต้องใช้กระบวนการทางประชาธิปไตยเป็นสนามการต่อรองเชิงอำนาจ

ตารางที่ 6 ร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามบุคคล/หน่วยงานที่คนจนเมืองพึ่งพาได้ (n = 506)

บุคคล สถาบันหรือกลุ่มองค์กร	มากที่สุด	มาก	น้อย	น้อยที่สุด
ทหาร/กองทัพบก	1.4	15.8	30.8	52.0
ศาล/ระบบยุติธรรม	2.2	28.3	28.5	41.1
ส.ส./พรรคการเมือง	1.2	25.1	35.4	38.3
หน่วยงานราชการ	9.3	43.3	26.7	20.8
อปท.	26.3	50.2	11.7	11.9
องค์กรพัฒนาเอกชน	13.4	37.7	26.7	22.1
องค์กรมหาชน	1.2	19.4	40.1	39.3
นักธุรกิจ	0.2	6.7	33.2	59.9
องค์กรภาคสังคม	6.9	22.3	31.0	39.7
องค์กรศาสนา	4.3	28.3	28.3	39.1
สื่อมวลชน	4.9	23.3	33.6	38.1

สรุปผลการวิจัย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองขอนแก่นจากการสำรวจพบที่มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญ 5 ประการ ได้แก่

1. การเปลี่ยนกายภาพของชุมชนที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองจากการกลายเป็นเมืองทำให้ชุมชนชั้นกลางถึงชั้นนอกของเมืองที่เดิมก็มีความเป็นชนบทกลายมาเป็นเมือง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพของชุมชน

เช่น ถนน และโครงสร้างพื้นฐานที่ครอบคลุมทั่วทั้งเทศบาลนครขอนแก่น

2. การเปลี่ยนอาชีพของคนจนเมือง โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของผู้ประกอบการรายย่อยที่ส่วนใหญ่ผันตัวจากแรงงานหาเช้ากินค่ำในชุมชนและบางส่วนเป็นคนย้ายถิ่นเข้ามาจากชนบท แต่ก็สามารถยกระดับตัวเองสู่การประกอบการค้าเล็กๆ น้อยๆ ในชุมชน

3. การแสวงหาสิทธิความเป็นเจ้าของบ้านกับการลงหลักปักฐานในนครใหญ่ เพราะชีวิตคนจน

เมืองผูกโยงกับพื้นที่ในเมืองทั้งเพื่อการเป็นที่พักอาศัยและแหล่งทำมาหากิน สะท้อนว่าคนจนเมืองอีสานมีความผูกพันกับบ้านและเมืองอย่างเหนียวแน่น

4. รูปแบบความสัมพันธ์กับเมือง มีลักษณะของการแบ่งชนชั้นด้วยต้นทุนทางเศรษฐกิจ โดยคนจนเมืองเลือกที่จะหลีกเลี่ยงสถานที่ที่มีลักษณะฟุ่มเฟือย เช่น ห้างหรู หรือร้านอาหารราคาแพง เพราะมักตามมาด้วยการต้องใช้จ่ายเงินทองเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม

5. การมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับสูง เพราะเป็นหนทางสู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมือง โดยคนจนเมืองมีความตื่นตัวและมีส่วนร่วมทางการเมืองสูงและใช้กลไกทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเพื่อให้มีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านตัวแทนของตนที่เลือกตั้งมา

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการวิจัยข้างต้นที่ถือเป็น “ฉากทัศน์ฐาน” ที่เป็นองค์ความรู้พื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงของคนจนเมืองขอนแก่น และพบว่า การเปลี่ยนแปลงทั้งห้าด้านล้วนมีความเกี่ยวข้องกับ “สิทธิ” และ “เสียงของคนตัวเล็กตัวน้อย” ที่จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเป็นสมาชิกของชุมชนเมือง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะจากการวิจัยที่เป็นข้อมูลฐาน (Baseline) ใน การพัฒนานโยบายสาธารณะของเมืองที่เติบโตเร็วอย่างเมืองขอนแก่น ควรมาจาก “เสียง” ของคนทุกกลุ่มที่เป็นสมาชิกของเมือง แต่ในกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาเสียงของคนบางกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้เปราะบางอย่าง “คนจนเมือง” กลับขาดหายไปจากวิสัยทัศน์ของเมืองขอนแก่น ดังนั้น แนวนโยบายการพัฒนาเมืองที่ต้องตระหนักถึง “สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง” (The Right to the City) ของประชาชนทุกกลุ่มอย่างแท้จริง จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development) ในหลายด้าน

เช่น การควบคุมทิศทางการเติบโตของเมืองอย่างเหมาะสม ที่มาจากความคิดเห็นในหลายมุมมอง โดยที่ทุกมุมมองมีการถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน (balance of power) เป็นต้น

ในขณะเดียวกันในประเด็นสิทธิในการกำหนดที่อยู่อาศัย และสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากการพัฒนาเมือง ดังนั้น ภาครัฐจึงควรเตรียมแผนรองรับที่ชัดเจนและเป็นธรรม ก่อนที่จะดำเนินโครงการพัฒนาตามแผนที่กำหนดไว้ เช่น การจัดสรรที่อยู่อาศัยใหม่ที่ชาวบ้านยังสามารถดำรงชีพตามวิถีเดิม สามารถใช้ประโยชน์จากโครงการพัฒนาและบริการต่างๆ ของเมือง ได้รับค่าชดเชยที่เป็นธรรมจากการโยกย้ายที่ทำให้พวกเขาเสียโอกาส เป็นต้น

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนจนเมือง และมีความตื่นตัวและมีส่วนร่วมทางการเมืองสูง และหวังใช้กลไกทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเพื่อให้มีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านตัวแทนของตนที่เลือกตั้งมา ดังนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องสร้างหรือพัฒนากลไกการมีส่วนร่วมในการพัฒนานโยบายสาธารณะสำหรับผู้คนในทุกระดับ พร้อมทั้งสนับสนุนให้คนจนเมืองได้เข้าถึงกลไกดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประเด็นสำคัญในการพัฒนาประการสุดท้าย คือ การสร้างสมดุลของแนวคิดในการพัฒนา แบบเดิมที่รัฐมุ่ง “อุดหนุน ช่วยเหลือ” ประชาชน กับแนวคิดการพัฒนาที่มุ่งสร้าง “สำนึกความเป็นเจ้าของ” หรือ “การเสริมสร้างพลังอำนาจ” ที่ทำให้ “คนเมือง” รู้สึกถึงการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของในการพัฒนาเมืองอย่างจริงจัง โดยภาครัฐช่วยสนับสนุนทำหน้าที่เป็น “ผู้เอื้ออำนวย” ให้ประชาชนลุกขึ้นมาแก้ปัญหาด้วยตัวเอง จะช่วยปรับเปลี่ยนมุมมองให้ “คนเมือง” เป็นผู้ลงมือกระทำเพื่อแก้ปัญหาของเมือง ไม่ได้เป็นเพียงผู้รอรับผลประโยชน์จากการพัฒนาเมืองเท่านั้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง คนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง : กรณีศึกษาชุมชนเมืองอีสาน

ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา ปัจจาเนย์. (2560). ความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือนแรงงาน خانเมืองขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- กฤษฎา ปัจจาเนย์ และธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2560). วัฒนธรรมการบริโภคของครัวเรือนแรงงาน خانเมืองขอนแก่น. วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 6(2), 221-240.
- กิตติ หนองพล และนพดล ตั้งสกุล. (2555). แนวทางการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองชุมแพ จังหวัดขอนแก่น จากการดำเนินการตามโครงการบ้านมั่นคง. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, 8(1), 47 - 62.
- กิตติกาญจน์ หาญกุล, กนกวรรณ มะโนรัมย์ และนิตยา กิจดิเวชกุล. (2556). สนามการต่อรองเชิงอำนาจ ของชาวชุมชนแออัดในจังหวัดอุบลราชธานี. วารสารศิลปศาสตรมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 9(1), 45-73.
- คณิน เชื้อดวงฟูย, อนุวัฒน์ พลทิพย์, วิบูลย์ วัฒนนามกุล และสุภณัย ประเสริฐสุข. (2561). วิถีชีวิตของคนไร้บ้านในเขตเทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 1(2), 1341-1362.
- ญาณกร ไท้ประยูร, จักรพงษ์ เปี่ยมเมตตา และอัครกฤษ หนูจันทร์. (2559). เมืองน่าอยู่กับการจัดการขยะในการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน. วารสารรัชต์ภาคย์, 10(20), 82-95.
- ญาณิกา อักษรนำ. (2560). พลวัตความหมายของคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้าน : กรณีศึกษาศูนย์พักคนไร้บ้านโดยมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, 2(1), 39-57.
- ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2560). การวิจัยเชิงปริมาณสำหรับงานพัฒนาสังคม. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2566). การกลายเป็นเมืองและการพัฒนาชุมชนเมือง. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธิดิญา เหล่าอิน. (2563). ชุมชนข้างทางรถไฟกับผลกระทบจากการสร้างรถไฟรางคู่: ชุมชนข้างทางรถไฟอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 46(1), 254-289.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2560). ความเปราะบางของครัวเรือนในเมืองอุดรธานีภายใต้บริบทการขยายตัวของเมือง. วารสารพัฒนาสังคม, 19(2), 69-92.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง, ยรรยงค์ อินทร์ม่วง และมนต์ชัย ผ่องศิริ. (2562). เมืองขอนแก่น: การเติบโต ความท้าทาย และโอกาส. นนทบุรี: สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.

- บุญเลิศ วิเศษปรีชา, อรรถจักร สัตยานุรักษ์, สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, ประภาส ปิ่นตบแต่ง, ชนพฤษ์ ชามะรัตน์ และณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. (2561). ชุมชนแออัดและคนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ผกามาต ถิ่นพังกา. (2558). ถอดบทเรียนโครงการเสริมสร้างการรับมือของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (*Mekong - Building Climate Resilient Asian Cities: M-BRACE*) เมืองอุดรธานี และเมืองภูเก็ต. นนทบุรี: มูลนิธิสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.
- ภูมิสิทธิ์ สุวรรณศักดิ์ และอุดม โคลิน. (2546). ปัญหาชีวิตกลุ่มเด็กยากจนและด้อยโอกาสในชุมชนเมืองจังหวัดสุรินทร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิจิตร ระวังศรี, วิไลวัช ฤกษ์เกษม และประดิษฐ์ ศิลาบุตร. (2542). สถานการณ์คนจนและการจัดการแก้ปัญหาคนจนในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ. รายงานโครงการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ไพฑูรย์ คัชมาตย์ และเพียรศักดิ์ ภักดี. (2547). เสียงสะท้อนของคนจนเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. *วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์*, 3(2), 27-38.
- สมโภช รติโอพาร. (2552). สุขภาพ: ผลกระทบจากความเป็นเมือง. *วารสารความปลอดภัยและสุขภาพ*, 2(7), 55-63.
- สุรพงษ์ เล็กสมบูรณ์. (2557). กลยุทธ์การจัดการขยะชุมชนแบบประชาชนมีส่วนร่วมของเขตเทศบาลเมืองกาฬสินธุ์. *วารสารวิทยาลัยบัณฑิตศึกษาการจัดการ มข.*, 7(1), 125-146.
- อดิน รพีพัฒน์ และคณะ. (2550). รายงานโครงการวิจัยประเมินผลโครงการบ้านมั่นคง เรื่อง คนจนเมือง: การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และทัศนคติที่มีต่อตนเองและสังคม. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อภิญา เวชยชัย และกิตติพัฒน์ นนทบุรีมดูล. (2546). การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาส. รายงานโครงการวิจัย. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิศักดิ์ ชีระวิสิษฐ์. (2550). การพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับคนจนเมือง: กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- Chamaratana, T., Ayuwat, D. and Chinnasri, O. (2017). Social Mobility Springboard: Occupational Prestige of Thai Labour Brokers. *Historical Social Research*. 42(3), pp. 335-347.
- Cochran, W.G. (1977). *Sampling Techniques*. 3rd Edition. New York: John Wiley & Sons.
- Phongsiri, M. (2019). Land Conflict and Land Governance in the Greater Mekong Sub-Region: Case Studies of Urban and Peri-urban in Thailand. *Journal of Mekong Societies*, 15(1), 87-110.
- Phuttharak, T. and Dhiravisit, A. (2014). Regional Rapid Growth in Cities and Urbanization in Thailand. *Journal of Arts and Humanities (JAH)*, 3(1), 57-63.